

REGIONALIZÁCIÓ, REGIONALIZMUS ÉS A NEMZETI KÉRDÉS A TITÓI JUGOSZLÁVIÁBAN, 1945–1980

(Regionalisation, Regionalism and National Question
in the Tito's Yugoslavia, 1945–1980)

GULYÁS LÁSZLÓ

Kulcsszavak:

regionalizáció regionalizmus etnoregionalizmus

A jugoszláv állam rövid története – alig 91 év – során kétszer született meg (1918, 1945) és kétszer bomlott fel (1941, 1991-től napjainkig), ezért úgy véljük, érdemes a felbomlások törvényszerűségeit megvizsgálnunk. Véleményünk szerint minkét felbomlásban rendkívül fontos szerepet játszott a gazdaság terén megszülető és tartósan fennmaradó észak–dél lejtő, amely gyakorlatilag egy nagyon komoly regionális fejlettségbeli különbséget eredményezett mind a királyi (1918–1941), mind a szocialista jugoszláv állam (1945–1991) régiói között. Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy a titói Jugoszlávia hogyan próbálta meg kezelni a regionális különbségeket, és ez milyen eredményhez vezetett.

Előzmények (1941–1945):

A nemzeti kérdés és a Tito-féle partizánmozgalom

Az első jugoszláv állam 1941 áprilisában a német támadás következtében alkotóelemeire hullott szét (*Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K.* 1994). A megszálló német, olasz és magyar katonasággal szemben szinte azonnal megindult a fegyveres ellenállás. Ezen ellenállás két pont körül kristályosodott ki, egyrészt megszületett a Draza Mihajlovic által vezetett csetnik mozgalom (*Mattec* 1975), másrészt elindult a Tito által vezetett kommunista partizánmozgalom. A megszállókkal (németek, olaszok, magyarok), továbbá az usztasákkal (ők a horvát függetlenségért harcoltak), illetve az egymással is vívott harcokból 1945-re a Tito-féle partizánmozgalom emelkedett ki győztesen (*Roberts* 1973).

Tito már a harcok során felismerte a nemzeti kérdés jelentőségét és emiatt tudatosan törekedett a kommunista párt (JKP) és a partizánmozgalom (AVNOJ: Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) többnemzetiségű jellegének fenntartására. Ha csak a vezérkart nézzük, azt rögzíthetjük, hogy Tito horvát, Rankovic szerb, Gyilas montenegrói, Kardelj pedig szlovén volt. Tito úgy vélte, csak a több nemzetiségű jelleg fenntartásával válhat a JKP és az AVNOJ az újjászülető Jugoszlávia politikai centrumává (*Sajti* 2000). E törekvés jegyében születtek meg az AVNOJ 1943. november 29–30-i hajce-i ülésének ún. „államalapító” határozatai:

„Minden nemzet önrendelkezési joga alapján, beleértve az elszakadáshoz és a más nemzetekkel való egyesüléshez való jogot is... az AVNOJ meghozza a következő határozatot: 1. Jugoszlávia népei soha nem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia szétदारabolását a fasiszta hatalmak részéről... 2. ...Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna Gora-iak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteknek teljes egyenjogúságát... 4. A nemzeti kisebbségeknek Jugoszláviában biztosítva lesznek az összes nemzetiségi jogok.” (AVNOJ 1974, 5).

Látható, hogy Jajcében az AVNOJ elkötelezte magát az 5 nemzetből (szerb, horvát, szlovén, macedón és montenegrói) és az általuk alkotott 6 tagköztársaság föderációja mellett. Ennek következtében a háború előrehaladtával egyre több „nem szerb” nemzet fordult az eredetileg szerb alapítású – a partizánok kezdeti emberanyagát a szerbiai hegyvidékek szerb paraszti népesége adta –, kommunista partizánmozgalom felé. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a Titóék által kínált föderatív megoldás révén azon „nem szerb” nemzetek, akik köztársaságot hozhattak létre, nemzetként léteztek a jugoszláv állam keretei között.

1945 májusára a partizánok kiszorították a megszálló csapatokat Jugoszláviából, de ezt a folyamatot arra is felhasználták, hogy leszámoljanak azokkal a belső erővel (usztasák, csetnikek etc.), melyekről feltételezték, hogy hosszú távon veszélyeztethetik a Jajcében meghirdetett föderáció megteremtését (Juhász 1999). Gyakorlatilag egy bosszúhadjáratot indítottak el, amelynek során nemcsak a valódi kollaboránsokat, hanem a potenciális ellenfeleiket is megsemmisítették, illetve meggyengítették. Ez a bosszúhadjárat nagyon erős etnikai színezetet kapott, sőt, véleményünk szerint – ha a szerb csetnikeket nem számítjuk – valójában ez egy etnikai tisztogatás volt, ennek során az alábbi fontos csomópontokat kell megemlítenünk:

- Kocevski Rog mellett több 10 ezer szlovén katonát és civilt géppuskáztak le.
- Likvidálták az elfogott horvát usztasák – nagyjából 20 ezer fő – zömét (Juhász 1999).
- A félmillió német kisebbségből 40 ezer főt likvidáltak (Kocsis 1993).
- A balisták – a Nagy-Albániáért küzdő albán felkelők – túlnyomó részét kiirtották.
- Körülbelül 40 ezer vajdasági magyart öltek meg 1944–45 fordulóján (Matuska 1993; Gulyás 2005).

A korszak egyik kutatója (Bebler 1992) 200 ezerre teszi a megtorlások áldozatainak számát. Bár hozzá kell tennünk, hogy ez a 200 ezres szám csupán a kivégzetteket jelenti. Az etnikai tisztogatás valódi mértékét a német kisebbség sorsán keresztül mutathatjuk be. 1941-ben 525 ezer német élt Jugoszláviában, ebből körülbelül 330 ezer a Vajdaságban (Kocsis 1993). Ezt a félmilliónyi jugoszláviai németiséget a szó szoros értelmében felszámolták. A horvátországi németeket Hitler még tervszerűen evakuálta, a vajdaságiak közül 200 ezer 1944 őszén a visszavonuló német hadsereggel távozott. Az el nem menekültek közül 1944–45 fordulóján 40 ezer főt a Szovjetunióba deportáltak, körülbelül 15–20 ezer fő a partizánok megtorló akciói-

nak esett áldozatul, a maradékot – ez körülbelül 70–80 ezer embert jelent – pedig a negyvenes évek végén kitelepítették az NSZK-ba.

Ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy 1946–47 során 140 ezer olaszt telepítettek át Olaszországba azon tengerparti, korábban olasz területekről – Isztria, Fiume, Zadar –, amelyek jugoszláv fennhatóság alá kerültek, nyugodtan kijelenthetjük, hogy Titóék 1944–45-ben nagy lépést tettek az állam délszláv jellegének erősítése útján.

A föderatív jugoszlávizmus alapjainak lerakása: az 1946. évi alkotmány

Az ellenállási mozgalomból közvetlen út vezetett a hatalom megszerzéséig a kommunisták számára Jugoszláviában, a sikeres németellenes partizánmozgalomból rövid idő alatt monolitikus kommunista rendszer született. 1945. november 29-én összeült az ún. Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amely kimondta a királyság megszüntetését és kikiáltotta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot (JNF), majd az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal megteremtette a föderatív jugoszláv államot (*Lampe* 1996).

Az alkotmány az államrendszer alapjának a föderációt fogadta el, és az országot hat köztársaságra osztotta fel. Ez a hat köztársaság Bosznia–Hercegovina, Crna Gora, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia lett. Emellett Szerbián belül létrehoztak két további autonóm egységet, a Koszovó–Metohija Autonóm Körzetet és a Vajdasági Autonóm Tartományt.

Az alkotmány rögzítette a szövetségi állam alapvető jogait és kötelezéseit, s szintén meghatározta a hat tagköztársaság jogait és kötelezéseit, illetve viszonyát. A jugoszláv népek és tagköztársaságok egyenjogúságának államjogi garanciáját a Szövetségi Szkupstina – magyarul Szövetségi Parlament – két háza biztosította. A Népek Tanácsában mind a hat tagköztársaság egyenlő számú képviselővel vett részt, míg a Szövetségi Tanácsban Jugoszlávia lakosai arányosan képviseltették magukat.

Az alkotmány két fontos vonására kell a figyelmet felhívunk. Az egyik fontos vonás, hogy a politikai rendszer középpontjában a kommunista párt, a JKP állt, mely a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosa volt. Azaz Jugoszláviában egypárti diktatúra működött. A JKP egyszerre volt törvényhozó és végrehajtó hatalom. Kormány, törvényhozás, bíróság, központi vagy helyi szervezet, mind csak formális végrehajtó szerepet játszott, s csupán a JKP központi elhatározásainak végrehajtásáért volt felelős. Ez a centralizáció – gyakorlatilag a JKP uralta a teljes politikai mozgásteret – eleve megkérdőjelezte a föderáció működőképességét.

Az alkotmány másik fontos vonása volt, hogy jelentős része az 1936-os szovjet alkotmány fordítása volt. Így Jugoszlávia föderalista struktúrája a szovjet mintát követte. Bebler mutat rá ennek egyik legfontosabb következményére, miszerint szovjet elvtársaikhoz hasonlóan a jugoszláv kommunisták is úgy vélték, hogy a kommunista forradalom náluk is örökre meg fogja oldani a nemzeti kérdést, ezért nem építettek be semmilyen használható eszközt a föderalista rendszer nemzetiségi konfliktusainak kezelésére, illetve azok megoldására (*Bebler* 1992).

Az új berendezkedés kialakításakor Tito úgy biztosította magának az egyes tagköztársaságok engedelmességét, hogy minden tagköztársaságot bizonyos előnyök-höz – tekintély, terület vagy éppen mindkettő – juttatott (*Juhász* 1999). Vegyük ezeket a „juttatásokat” számba.

A macedónok esetében Tito a Bulgáriától Jugoszláviához visszakerült területeken létrehozott egy ún. Macedón Köztársaságot (*Arday* 2002a). Azaz a macedónokat újkori történetük során először ismerték el nemzetiségként, s az új Jugoszlávia keretei között nyerhettek el először állami létet. Titóék mindent megtettek annak érdekében, hogy a helyi lakosság regionális tudata kialakuljon és meggyökereztesék a macedóniai szlávok önálló, a szerbtől és főképpen a bolgártól egyaránt elkülönülő nemzeti identitását. Ennek érdekében már 1945-ben külön ábécét és helyesírási szabályzatot alkottak meg, s a macedón nyelv irodalmi szókincsét igyekeztek eltávolítani a bolgártól. Sőt még egyházalapításra is vállalkoztak, 1958-ban létrehozták az ohridi érsekséget, melyet 1967-ben macedón nemzeti egyházzá nyilvánítottak.

A szlovénok is megvalósíthatták néhány fontos nemzeti követelésüket. Területi nyereségként elkönnyvelhették, hogy a két világháború közötti olasz kézen lévő területek Szlovéniához kerültek. Ráadásul tagköztársasági státuszt kaptak, azaz minden azelőtti jogállásnál kedvezőbb helyzetbe kerültek, osztatlan, Szlovéniának nevezett tagköztársaságban élhettek. Megalapíthatták a szlovén művészeti és tudományos akadémiát (*Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K.* 1994).

A kicsiny Crna Gora azonos jogokat kapott, mint a „nagy tagköztársaságok”, ráadásul komoly központi fejlesztési forrásokhoz is jutott.

Bosznia–Hercegovinát, mint történelmi egységet az 1878-as határai között helyreállították, megkapta a tagköztársasági státuszt és ráadásként egy kijáratot az Adriára. Sőt, később a boszniai muzulmánokat is a „nemzet” rangjára emelték, azaz azonos rangot kaptak Jugoszlávia öt szláv nemzetével.

Horvátország első közelítésben az 1945-ös jugoszláv újjászületés vesztese volt, elvesztette önálló államiségát, továbbá keleten és délen le kellett mondania bizonyos területekről Szerbia, Crna Gora és Bosznia–Hercegovina javára. Valójában azért nyereségeket is elkönnyvelhetett. Egyrészt Horvátország minden korábbi büne ellenére megkapta a tagköztársasági státuszt, másrészt területi kompenzációt is kapott, nyugaton megkapta Isztria nagy részét és Dalmácia azon területeit, melyek korábban olasz fennhatóság alatt álltak.

Felsorolásunkból szándékosan kihagytuk Szerbiát, de ez nem azt jelenti, hogy Szerbiát és a szerbeket az 1946-os alkotmány vesztesének tekintjük. Ugyanis a szerbek továbbra is – akár csak a királyi Jugoszláviában – a jugoszláv állam hegemon politika nemzetét alkották. A vezető politikai posztokon – a legfelső vezetést kivéve, ahol nagyon ügyeltek az etnikai arányok betartására –, a párt és a szövetségi állam apparátusában, illetve a hadseregben számarányukhoz képest felülreprezentáltak voltak. Ráadásul Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában az ottani szerbek – az ún. dinári szerbek – szintén elfoglalták a legfontosabb kulcspozíciókat (*Juhász* 1999).

Az ötvenes és a hatvanas évek: a centralizáció és decentralizáció küzdelme

Tito és a JKP már a második világháború alatt hozzáfogott a szovjet típusú államszocializmus megteremtéséhez. A JKP célja nem csupán a német megszállók kiűzése és a föderatív jugoszláv állam megteremtése volt, hanem legalább ennyire fontos célnak tartották egy új társadalmi-gazdasági rend, a szocializmus létrehozását. Jól mutatja ezt, hogy Tito és elvtársai már a háború alatt hozzáfogtak a tulajdonviszonyok átalakításához. Az ipari vállalatok és a bankok mintegy 80%-át részben elkobzás (kollaboránsok tulajdona esetében), részben zárolás (külföldi tulajdonos esetében) révén de facto már 1945-ben államosították. Az 1946. december 5-i államosítási törvény lényegében már csak kodifikálta a lezajlott folyamatot, vagyis azt, hogy a mezőgazdaság és a kisipar-kiskereskedelem kivételével a gazdasági életben felszámolták a magántulajdont (Juhász 1999).

1945. augusztus 23-án a földreformról hoztak törvényt, amelynek alapján kisajátították az egyházi és a 45 hektár feletti magánbirtokot. A törvény végrehajtása során összesen 1,57 millió hektárt sajátítottak ki, melyből 800 ezer hektárt kiosztottak – az ily módon létrejövő birtok felső határát 25–30 hektárban határozták meg –, a ki nem osztott részen pedig állami gazdaságokat hoztak létre.

1947 áprilisában a parlament elfogadta az 1947–1951-re szóló első 5 éves tervet, amellyel bevezették a centralizált tervgazdálkodást.

A fenti lépések alapján kijelenthetjük, hogy Jugoszlávia rohamléptekkel indult meg a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépítésének útján. De 1948–49-ben Tito és elvtársai több kérdésben – elsősorban a Balkán-konföderáció kérdésében – szembeszegültek Sztálinnal és nem voltak hajlandók Moszkva bábjaként viselkedni (Gyarmati 1992; Bán 1997). A konfliktus végeredményeképp Jugoszlávia és a szovjet blokk 1949 őszére egymással minden kapcsolatot megszakított, a Szovjetunió és szövetségesei formálisan is felbontották Jugoszláviával kötött szerződéseiket és ezzel párhuzamosan gazdasági blokád alá vették a jugoszláv államot. Sőt, a napirenden lévő határincidensek komoly katonai konfliktus kirobbanásának lehetőségét hordozták magukban (Berend 1999; Fejtő 1991).

Úgy véljük, hogy a szovjet blokk–jugoszláv konfliktusnak és a jugoszláv állam elszigetelésére irányuló törekvéseknek egy nagyon fontos következménye lett a jugoszláv állam további politikai-gazdasági berendezkedésére nézve. A súlyos konfliktus után a Szovjetunió nem lehetett a szocializmus építésének mintaaországa Jugoszlávia számára. A Tito-féle jugoszláv vezérkar nem tehetett azt meg, hogy egyrészt a Szovjetunióval konfliktusban áll, azt ideológiailag elítélni, másrészt közben másolja a szovjet modellt (Kardelj 1981). Ezért Tito és elvtársai szakítottak a sztálini bürokratikus-etatiszta, államszocialista modellel. Így került sor a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésére.

Az öngazgatási modell elmélete szerint: A szocialista fejlődés során az állam elhal – a katonai funkciók kivételével –, amire először a gazdaságban kerül sor. Ezért a köztulajdonosi funkciókat a vállalat dolgozóinak kell gyakorolnia, akik a válasz-

tott munkástanácsokon keresztül a törvény szabta keretek között döntenek a vállalat gazdálkodásáról. A munkások önkormányzatát megtestesítő munkástanácsoknak fokozatosan önkormányzatot kell adni (*Kardelj* 1976; *Kolundzia* 1980).

Ez a felfogás megkövetelte a kommunista párt „vezető szerepének” újraértelmezését. Ez a JKP 1952. november 2. és 7. között tartott zágrábi kongresszusán történt meg, amely kimondta, hogy a pártmunkát elsősorban az ideológiai és politikai, nem pedig közvetlenül az operatív államigazgatási tevékenységre kell koncentrálni. Gyakorlatilag az öngazgatási modell egy decentralizáció volt, amely jól illeszkedett a jugoszláv társadalom adottságaihoz – nincs többségi nemzet, középkori dalmát városok önkormányzata, faluközösségek meghatározó szerepe –, és ily módon az fogadókészséget mutatott iránta.

Az ötvenes és hatvanas években a jugoszláv gazdaságot és közigazgatást egy éles kettősség jellemezte, amelyet a decentralizáció és a centralizáció küzdelmével jellemezhetünk.

1950. június 26-án a parlament elfogadta az állami vállalatok és a felsőbb gazdasági társulások munkás-öngazgatásáról szóló alaptörvényt. Ezzel kezdetét vette a gazdasági élet decentralizációja, melynek során az ipari és kereskedelmi vállalatok döntő része szövetségi illetékességből köztársasági illetékességbe került. 1953-ban az agrárpolitikának is új irányt szabtak: a tsz-ek öngazgató agrárszervezetekké váltak, illetve megengedték a tagságnak, hogy kilépjen és önállóan gazdálkodjék. Az 1963-as ún. második alkotmány Jugoszláviát olyan államként határozta meg, amelyben társadalmi tulajdonra – ez nem tévesztendő össze az állami tulajdonnal – épülő szabályozott piacgazdaság van. Az 1965. évi reform törvénycsomaggal radikálisan liberalizálták a gazdaságot, minimalizálták a szövetségi központ gazdaságirányító szerepét, megszüntették a beruházások feletti állami ellenőrzést, és célul tűzték ki, hogy az addigi szövetségi jövedelem-újraelosztó gyakorlattal szemben a vállalatok önállóan rendelkezhessenek jövedelmük 70%-ával (*Juhász* 1999).

A közigazgatás decentralizációja is megkezdődött már az ötvenes években. 1952 és 1955 között az addig a járások (szerbül *srez*) által ellenőrzött 15 ezer települést 1500 községbe (szerbül *opcina*) tömörítették, majd ezek számát 530-ra csökkentették. Végül 1967-ben megszüntették a járásokat. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a község szó használata megtévesztő lehet a magyar olvasók számára, ezért itt jelezzük, hogy ezek a községek méretüket tekintve a szocialista korszak magyar járásának, míg funkciójukat tekintve a magyar megyének feleltek meg. Szintén itt jelezzük, hogy a magyar szakirodalom egy része a község szó helyett a kommuna kifejezést használja). A decentralizált közigazgatás ezen rendszerében a községek (kommunák) jelentős szerepet kaptak saját területük gazdasági életének – újratermelés és jövedelemelosztás – megszervezésében (*Hardi-Hajdú-Mezei* 2009).

Látható, hogy szövetségi szintről mind a gazdasági élet, mind a közigazgatás terén egyre több jogkör és döntési lehetőség került át köztársasági, tartományi és kommunális szintre. A pártvezetés úgy vélte, hogy az állami gazdaságirányítás leépítésével az önállósághoz jutó öngazgató vállalatok olyan szocialista piacgazdaságot alakítanak ki, amelyben spontán és demokratikus kooperációjuk révén saját maguk látják el a piacszabályozás általános funkcióit.

A fentebb bemutatott decentralizációs folyamatokkal párhuzamosan – pontosabban velük szemben – jelen voltak a centralizációs törekvések is. A decentralizáció ellenére a társadalmi és gazdasági folyamatok irányítása továbbra is a pártállami csúcs kezében összpontosult és a JKP továbbra is centralizált maradt. Hiába hirdettek meg liberális elveket, ezeknek továbbra is a pártállami környezetbe beágyazódva kellett volna működniük. Ezt a helyzetet jól mutatja az alábbi példa: ha egy öngazgató cégnél igazgatóválasztás történt, egy kiváló menedzsernél célszerűbb volt igazgatóvá választani egy jó politikai kapcsolatokkal rendelkező, akár szerényebb képességű jelöltet, mert az valószínűleg nagyobb támogatásokat tudott a vállalat számára kijárni (*Juhász* 1999).

Tovább bonyolítja a „decentralizáció versus centralizációról” alkotott képet, hogy míg az ötvenes években egyértelműen a reformok és ezzel szoros összefüggésben a decentralizáció volt az uralkodó irányzat, addig a hatvanas években a centralizáció hívei (konzervatívok) egyre erőteljesebben próbáltak meg fellépni a decentralizáció ellen.

Politikai szinten ez a szlovén Kardelj (a reformerek vezére) és a szerb Rankovic (a konzervatívok vezére) közötti éles küzdelemben jelent meg (*Fejtő* 1991; *Lampe* 1996). Tito ebben a küzdelemben a reformerek mellé állt – Rankovicsot 1966-ban eltávolították a hatalomból –, de ez nem jelentette a reformok teljes körű végrehajtását. Sokcsevits Dénes mutat rá, hogy a reform következetes végigvitele a veszteséges gyárak bezárását, a termelés ésszerűsítése nagyarányú munkanélküliséget és olyan szociális feszültségeket okozott volna, melyet a párt vezetői nem mertek felvállalni (*Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K.* 1994). Itt kell megjegyeznünk, hogy ennek ellenére komoly munkanélküliség alakult ki, melyet a nyugat-német konjunktúra szívott fel, így született meg a 1,5 millió jugoszláv vendégmunkás kategóriája (*Beck* 1975).

A reformok következetes végigvitele helyett a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején az öngazgatási rendszer többszöri átszervezésének eszközéhez nyúltak (*Kolundzia* 1980). Különbféle gazdasági eszközök – ár- és bérfagyasztás, importkorlátozás, dinárleértékelés, olcsó hitelek felvétele, 13 éves gazdaságfejlesztési terv – bevetésével próbálták az öngazgatási rendszert versenyképessé tenni.

Összefoglalva az eddigieket, az 1950-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó időszak gazdasági életét a legjobban úgy jellemezhetnénk, mint folyamatos hullámlármást két véglet között. Egyrészt a centralizmus és a túlzott állami beavatkozás, másrészt a gazdasági szervezetlenség és anarchia között. S mindehhez az öngazgatási rendszer átszervezési kísérletei adják a keretet. Úgy véljük, hogy a szocialista öngazgatás mai szemmel nézve nem egyéb, mint egy rosszul sikerült kísérlet. Megalkotói erőszakot tettek egy sor gazdasági törvényen – például a piac szabályozó szerepén –, ezzel tág teret nyitottak a voluntarizmusnak. A decentralizáció következtében a gazdaságban a beruházás, a termelés, a piac teljesen szétforgácsolódott előbb a köztársaságok, majd a kommunák szintjére. Ezzel párhuzamosan a rendszer működtetésére létrehozta egy óriásira duzzadt szövetségi, köztársasági, tartományi és kommunális adminisztrációs rendszert. Véleményünk szerint az öngazgatás egy életképtelen rendszer volt, melyet csak a külföldi hitelekből lehetett fenntartani.

A nemzeti kérdés és a regionális fejlettségbeli különbségek

Mint az előző fejezetben láthattuk, a titói Jugoszláviában a gazdaság és a politika rendkívül szorosan összefonódott. Ehhez a két szálhoz harmadik szálként szorosan kapcsolódott a nemzeti kérdés, ami azt jelentette, hogy egy gyár az Jugoszláviában nem csupán gyár volt, hanem szerb vagy horvát gyár volt, azaz a gazdasági kérdések mindig erős nemzeti színezetet kaptak. Ráadásul az egyes köztársaságok nemzeti vezetői gyakran nyúltak a nemzeti retorikához gazdasági konfliktusok – például melyik gazdaságtalanul termelő gyárat zárjuk be – esetében.

A helyzetet még tovább bonyolította, hogy a szocialista Jugoszlávia nagyon komoly regionális fejlettségbeli különbséget örökölt a királyi Jugoszláviától (*Gulyás* 2005). A 1. és 2. táblázat, továbbá az 1. ábra alapján világosan felrajzolhatók a titói Jugoszlávia regionális fejlettségbeli különbségei.

1. TÁBLÁZAT
Regionális különbségek a szocialista Jugoszláviában
(Regional Disparities in the Socialist Yugoslavia)

<i>Földrajzi egység</i>	<i>A GDP létrehozásának aránya (1974-es adat)</i>	<i>1 főre jutó GDP aránya (1976-os adat)</i>	<i>1 főre jutó beruházások összege</i>
Jugoszlávia	100,00%	100	
Szűkebb Szerbia	24,11%	97	11 000 dinár
Szlovénia	16,02%	206	23 000 dinár
Horvátország	26,74%	125	16 500 dinár
Vajdaság	11,17%	119	16 000 dinár
Bosznia–Hercegovina	12,50%	66	8,500 dinár
Macedónia	5,45%	66	8,500 dinár
Koszovó	2,07%	29	6 000 dinár
Crna Gora	1,95%	65	14 000 dinár

Forrás: Arday (2002a) adatai alapján saját szerkesztés.

2. TÁBLÁZAT
A írástudatlan népesség aránya Jugoszláviában
(Rate of Illiterate Population in Yugoslavia)

<i>Év</i>	<i>Bosznia</i>	<i>Crna Gora</i>	<i>Horvátország</i>	<i>Macedónia</i>	<i>Szlovénia</i>	<i>Szerbia</i>	<i>Vajdaság</i>	<i>Koszovó</i>
1953	44,0	26,0	15,6	40,3	2,4	27,4	11,8	62,2
1988	14,5	9,4	5,6	10,9	0,8	11,1	5,8	17,6

Forrás: Plestina (1992, 180–181).

Az 1. táblázat 2 és 3. oszlopából világosan kiolvasható, hogy négy terület – Bosznia–Hercegovina, Macedónia, Koszovó és Crna Gora – fejletlenek, míg másik

négy terület – „Szűkebb Szerbia” (azaz Szerbia Vajdaság és Koszovó nélkül), Vajdaság, Horvátország és Szlovénia – fejlettnak minősíthető.

Ezen megállapításunkat a 2. táblázat és a GDP területi megoszlását bemutató 1. ábra is megerősíti. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a titói Jugoszlávián belül fejlettség szempontjából végig létezett egy észak–dél lejtő.

Az 1. táblázat 2. és 4. oszlopának összevetése pedig megmutatja, hogyan fonódott össze a regionális fejlettségbeli különbség a politikai kérdésekkel. Világosan látható, hogy a beruházásokra nem a GDP megtermelésének arányában került sor regionális szinten, azaz a fejlett köztársaságok és a Vajdaság GDP-jének egy részét a fejletlen köztársaságokra fordították (Gulyás 2003; 2005; 2006). Különösen kirívó a különbség Crna Gora esetében. A képet további adatokkal (Plestina 1992; Sokcević–Šzilágyi I.–Šzilágyi K. 1994; Juhász 1999; Arday 2002b) még tovább árnyalhatjuk.

1971-ben az össznépesség 21,6%-át adó Horvátország produkálta a jugoszláv valuta-bevételek 51%-át. Ez a bevétel két forrásból származott. Egyrészt a megélenkülő tengerparti turizmusból: Jugoszlávia turizmusból származó bevételeinek 80%-át Horvátország termelte meg.

Másrészt a vendégmunkások hazautalásaiból származott, az 1,2 milliónyi vendégmunkás 51%-a volt horvát, miközben Horvátország az összjugoszláv népességből csak 21,6%-kal rendelkezett. Horvátország a devizabevételeknek 2/3-át tarthatta meg, az elvont 1/3-nyi részt Belgrád az ún. szövetségi költségekre – a hivatali apparátus és a hadsereg fenntartása és a fejletlen régiók támogatása – fordította.

1971-ben az össznépesség 8,4%-át adó Szlovénia a jugoszláv exportból 18,4%-kal rendelkezett, ugyanekkor az összjugoszláv GDP 20%-át termelték meg.

A Jugoszlávia területének 8,4%-át, lakosságának 9–10%-át kitevő Vajdaság 1953-ban a jugoszláviai összberuházások 3,6%-át kapta. A hatvanas években az országos beruházási keretből átlagosan 8,7%-ot, 1978-ban pedig 10,9%-ot kapott a Vajdaság.

A titói rendszer redisztribúcióval próbálta meg a regionális fejlettségbeli különbségeket kiegyenlíteni. 1945 és 1965 között a központi költségvetésből jelentős összegeket fordítottak az ún. fejletlen területek finanszírozására. Majd 1965-ben létrehozták az „elmaradott régiók szövetségi fejlesztési alapját”, melybe a fejlett tagköztársaságok minden évben befizették nemzeti jövedelmük 2%-át. Az így befolyt összegeket aztán a fejletlen területek között osztották szét. A 3. táblázatból látható, hogy a négy fejletlen terület milyen arányban részesült ezekből a fejlesztési pénzekből.

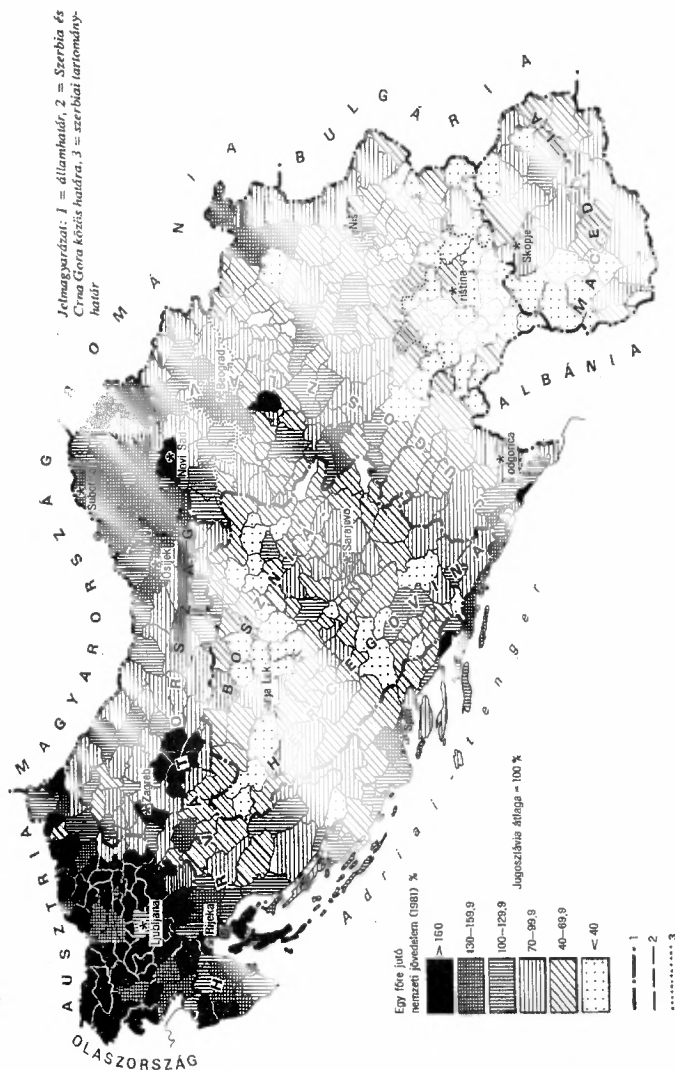
3. TÁBLÁZAT

A fejletlen régiók szövetségi fejlesztési alapjának megoszlása, 1966–1985 (%)
(Distribution of Undeveloped Region's Federal Development Fund, 1966–1985 [%])

Terület	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985
Bosznia	30,7%	32,4%	30,75%	27,9%
Crna Gora	13,1%	11,4%	10,85%	9,9%
Macedónia	26,2%	22,9%	21,6%	19,9%
Koszovó	30,0%	33,3%	37,0%	42,6%

Forrás: Ramet (1985, 194; 199).

1. ÁBRA
Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Jugoszláviában, 1981
(GDP per Capita in Yugoslavia, 1981)

Forrás: Kocsis (1993, Melléklet).

Ha összevetjük a 3. táblázat adatait az 1. táblázat harmadik oszlopának adataival, azt is megállapíthatjuk, hogy a támogatások ellenére a fejletlen területek felzárkózása nem történt meg. Jól mutatja ezt Koszovó példája (*Malcom* 1989; *Gulyás* 2008a). Annak ellenére, hogy Koszovó a legnagyobb mértékben részesült az össz-szövetségi fejlesztési alapból, lemaradásának aránya Jugoszlávia többi köztársaságához és a Vajdaság tartományhoz képest mégis fokozódott. Koszovó egyre növekvő elmaradottsága növelte az albánok elégedetlenségét, kizsákmányoltság érzését és ezzel jelentősen csökkentette a jugoszláv állam irányába megnyilvánuló lojalításukat. Joggal merül fel a kérdés, hogy a jelentős támogatás ellenére miért fokozódott Koszovó leszakadása. A válasz kettős, egyrészt az egyik felelős az albánok nagy népszaporulata, amely bármekkora támogatást képest lett volna felszívni. Másrészt a gazdasági szakértők arra mutatnak rá, hogy a fejlesztési összegek túlnyomó része irracionálisan lett felhasználva.

Szólnunk kell az érem másik oldaláról is – amit a koszovói albánok hangoztatnak –, igaz, hogy jelentős központi támogatást kaptak Belgrádtól, de ezzel szemben figyelembe kell venni azt az extraprofitot, amelyet Koszovó ásványkincsei és olcsóbb munkaeréjének kihasználása az össz-szövetségi költségvetés számára biztosított (*Réti* 2000).

Összefoglalva az eddigieket kijelenthetjük, hogy a fejlett nem szerb területek – Szlovénia, Horvátország és Vajdaság – a jövedelmek központi újraelosztásának szenvedő alanyai voltak. Ezek után teljesen érthető, hogy a fejlett területek a köztársaságok gazdasági önállóságának növelésére és a föderáció finanszírozásának arányosabb megállapítására törekedtek. Ha az 1971-es ún. horvát tavasz történéseit vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az valójában azzal a követeléssel indult, miszerint Horvátország kapja meg az öt megillető devizarészesedést abból a devizabevételből, melyet döntően Horvátország termel ki (*Lampe* 1996). Erre a követelésre csupán később rákódtak rá a nyelvi és kulturális követelések – a Matica Hrvatska követelései –, majd ezekből fejlődött ki aztán egy nyíltan szecessziós javaslat, azaz Jugoszlávia átalakítása konföderációvá.

A jugoszláv államberendezkedés megkérdőjelezése már sok volt Titónak, ezért leváltatta a horvát reformkommunista vezetőket, és ezzel párhuzamosan több száz horvát került börtönbe nacionalizmus vádjával. Ezek után 1972 és 1989 között Horvátország mély hallgatásba merült. A Horvát Kommunista Szövetség új ultrakonzervatív vezetői ügyeltek arra, hogy a horvát nacionalizmus ne bukkanhasson felszínre. Szlovéniában szintén hasonló forgatókönyv bevetésével – azaz a nemzeti kommunista vezetők lecserélésével – vetett véget Tito a szlovének nemzeti követeléseinek (*Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K.* 1994).

*Tito kísérlete a föderatív rendszer korrekciójára:
az 1974. évi alkotmány és annak kudarca*

A „horvát tavasz” és a szlovének akciói mégsem voltak eredménytelenek. Tito szokásos egyensúlypolitikájának megfelelően nem csupán a „horvát nacionalistákat” és a „szlovén liberálisokat” szorította ki a hatalomból, hanem a belgrádi szerb centralistákat is igyekezett megfékezni. Ebből a szándékából született meg az 1974-es alkotmány (*JSZSSZK* 1974), melynek az alábbi fontos vonásait kell kiemelnünk:

- 1) Bevezették a kollektív vezetés elvét, ennek jegyében felállították a 9 tagú államelnökséget, amibe a nyolc föderális egység (a hat tagköztársaság és a két tartomány) egy-egy szavazati joggal rendelkező tagot delegálhatott, a 9. tag maga Tito volt.
- 2) A demokrácia növelése érdekében számos vezetői poszton bevezették a rotáció elvét.
- 3) Kiszélesítette a köztársaságok jogkörét és önállóságát – önálló alkotmányt kaptak, élükre elnökségeket (ún. államfői testületeket) állítottak, létrehozhatták saját nemzeti bankjukat – a szövetségi központtal szemben.
- 4) A Szerbián belüli két tartományt – Koszovót és Vajdaságot – szintén jelentős, majdnem tagköztársasági jogkörökkel ruházták fel.

Juhász József mutat rá, hogy ebben az alkotmányban, mely elméletileg a föderáció megerősítése érdekében született, számos konföderatív elem került megfogalmazásra (*Juhász* 1999). Az „egy föderális egység – egy szavazat” elve, illetve az alkotmánymódosítás konszenzusos mechanizmusának megfogalmazása kimondottan a konföderáció irányába mutat.

Joggal merül fel a kérdés, hogy Tito, aki a párt és az állam élén álló, teljhatalommal rendelkező vezető volt, 1974-ben miért fogadtatott el új alkotmányt. Anton Bebler úgy véli, a 1974-es alkotmány célja az volt, hogy gátat szabjon a központosítás ellen irányuló törekvéseknek (*Bebler* 1992). Ezt Tito két eszközzel kívánta elérni. Egyrészt engedményeket tett a tagköztársaságoknak és a többi nemzetnek – lásd albánok jogainak bővítését Koszovóban, illetve a boszniai muzulmánok nemzeti önállóságának elismerését –, amikor jogokkal ruházta fel őket, másrészt megpróbálta korlátozni a szerb dominanciát. Jól mutatja ezt, hogy a koszovói albánok 1974-es jogbővítését Tito a belgrádi konzervatív szerb vezetéssel szemben csikarta ki (*Arday* 2002c). Az 1974-es alkotmány rendelkezései következtében Koszovóban csaknem teljes állami struktúra épülhetett ki, a tartomány közvetlen képviselőt kapott a szövetségi párt- és állami testületekben, miközben saját belső ügyeit gyakorlatilag köztársasági önállósággal intézhette. Koszovó „de facto” köztársasági helyzete egyetlen, de nagyon lényeges ponton tért el a „de jure” köztársasági helyzettől, ez pedig az a tény, hogy Koszovónak tartományként nem volt meg az elszakadási joga, amely elszakadási jog „de jure” megillette valamennyi köztársaságot.

Itt kell felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a szerb nemzet felemás helyzetben élt a második Jugoszláviában. Egyrészt Tito igyekezett megakadályozni az 1939 előtti nagyszerb nacionalizmus újjászületését, ezért fellépett a nagyszerb nacionalizmus ellen, másrészt a szerbek domináns szerepet töltek be az állami és párvezetésben. Ennek érzékeltetésére két adat:

- 1974-ben a 205 legfontosabb pártvezető közül 60 szerb, 27 crna gora-i, 29 horvát, 27 szlovén, 15 muzulmán és 5 magyar volt.
- 1971-ben a hadsereg tisztikarában 70%-os szerb–crna gora-i többséget mutattak ki.

A Tito által 1974-ben kicsikart alkotmány nem vált be. Ez alapvetően két okra vezethető vissza, egyrészt az engedmények nem elégitették ki a szlovén és a horvát nemzetet, illetve nem oldotta meg hosszú távon az albán kérdést sem (Gulyás 2000; 2008b). Másrészt a szerbek is úgy érezték, hogy a jugoszláv állam velük szemben negatív diszkriminációt alkalmaz.

Az 1970-es évek második felét Gyilasz találó mondatával jellemezhetjük, mely szerint „Tito volt a jugoszláv rendszer egyetlen működő intézménye”. Hiszen az 1974 utáni politikai pathhelyzeteket és az egyre jobban kiéleződő nemzeti kérdést számos esetben az ő autoriter döntései és tekintélyelvű beavatkozásai oldották meg.

Az 1980. május 4-én bekövetkezett halála utáni 10 év történéseit úgy lehetne a legrövidebben összefoglalni, hogy a szerb vezetők – különösen Milosevic 1986. évi színrelépése után – egyre inkább a nagyszerb nacionalizmus programja felé kezdtek mozogni, és ennek jegyében megpróbálták az 1974-es alkotmányban rögzített jogokat minél jobban szűkíteni, korlátozni, míg a „nem szerb” nemzetek a jogok további bővítéséért, a konföderációért, illetve hosszú távon a nemzeti függetlenségért küzdöttek. Ezen két ellentétes folyamat eredményeként 1991-ben megkezdődött a jugoszláv állam visszafordíthatatlan felbomlása.

Konklúziók

Tito 1945-ben újrászervezte a jugoszláv államot. Ennek során egy új modellt alkotott meg, a föderatív kommunista állam modelljét. A Szovjetunióval való szakítás (1948–49) után ezt a föderatív modellt kiegészítették a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatás eszméjének és rendszerének bevezetésével. Az 1950-es évektől kezdődően mind a gazdasági életben (a munkás-öngazgatás elmélyítése), mind a közigazgatásban (a kommunarendszer bevezetése) decentralizációs folyamatok zajlottak le. De ezzel párhuzamosan – pontosabban ezzel szemben – folyamatosan jelen voltak és hatottak a centralizációs törekvések is. Az 1950-es évek elejétől az 1980-as évek elejéig tartó időszak gazdasági és politikai életét a legjobban úgy jellemezhetnénk, mint folyamatos hullámozást a két véglet (decentralizáció–centralizáció) között. A folyamatos átszervezési kísérletek, melyek az 1974-es alkotmányban csúcsosodtak ki, nem hoztak eredményt. Hosszú távon a föderatív modell működésképtelenné vált.

Tito Jugoszláviája egy nagyon komoly regionális fejlettségbeli különbséget örökölt meg a királyi Jugoszláviától. A titói rendszer redisztribúcióval próbálta meg ezeket a regionális fejlettségbeli különbségeket kiegyenlíteni. 1945-től a központi költségvetésből jelentős összegeket fordítottak az ún. fejletlen területek finanszírozására. De ezen támogatások ellenére a fejletlen területek felzárkózása nem történt meg. A szocialista Jugoszlávián belül fejlettség szempontjából végig létezett egy észak–dél lejtő (fejlett észak–fejletlen dél). Ráadásul a fejlett köztársaságok (Szlovénia, Horvátország) – melyektől jövedelmet vontak el a fejletlen területek támogatására – megkérdőjelezték ezen rendszer létjogosultságát. A politika, a gazdaság és a nemzeti kérdés hármasságának összefonódásának megoldatlan problémái fokozatosan elvezettek a jugoszláv állam felbomlásához.

Irodalom

- Arday L. (2002a) A makedón kérdés. – Arday L. (szerk.) *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik*. BIP Kiadó, Budapest. 184–208. o.
- Arday L. (2002b) A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete az 1970-es években. – Arday L. (szerk.) *Magyarok a Délvidéken. Jugoszláviában*. BIP Kiadó, Budapest. 69–120. o.
- Arday L. (2002c) Jugoszlávia bel- és külpolitikája az 1970-es években. – Arday L. (szerk.) *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következik*. BIP Kiadó, Budapest. 8–104. o.
- AVNOJ (1974) *Az AVNOJ határozatainak dokumentumai*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Bán D.A. (1997) Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európában 1939–1947. – Romsics I. (szerk.) *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 115–155. o.
- Bebler, A. (1992) A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. – *Európai Szemle*. 3. 112–128. o.
- Beck B. (1975) *Jugoszlávia gazdasága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Berend T.I. (1999) *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990*. Vince Kiadó, Budapest.
- Fejtő F. (1991) *A népi demokráciák története*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Gulyás L. (2000) Tíz év Koszovó történetéből 1989–1999. A jugoszláv állam széthullása VII. – *KAPU*. 8. 55–61. o.
- Gulyás L. (2003) *A Vajdaság helyzetének hosszú távú változásai a jugoszláv államosodási folyamatokban 1918-tól napjainkig*. A Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. PTE TTK, Pécs. 82–93. o.
- Gulyás L. (2005) *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.
- Gulyás L. (2006) A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. – Kókai S. (szerk.) *A Délvidék történeti földrajza konferencia*. Konferenciakötet. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, Nyíregyháza. 55–68. o.
- Gulyás L. (2008a) Centrifugálisból centripetális. Tito kísérlete a koszovói kérdés rendezésére 1945–1980. – *Közép-Európai Közlemények*. 2. 56–63. o.
- Gulyás L. (2008b) Nyolc év Koszovó történetéből (1999. június 10.–2007. december 10.) – *Mediterrán és Balkán Fórum*. 3. 8–17. o.
- Gyarmati Gy. (1992) Föderációs tervek a második világháború után. – *Politikatudományi Szemle*. 2. 111–121. o.
- Hardi T.–Hajdú Z.–Mezei I. (2009) *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA RKK, Győr–Pécs.
- JZSSZK (1974) *Jugoszlávia alkotmánya*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Juhász J. (1999) *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kardelj, E. (1976) *Szocialista öngazgatás*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Kardelj, E. (1981) *Visszaemlékezések*. Fórum Kiadó, Újvidék.
- Kocsis K. (1993) *Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Kolundzia, B. (1980) *Az öngazgatási rendszer néhány elméleti és gyakorlati kérdése*. Művelődési Minisztérium, Budapest.

- Lampe, J.R. (1996) *Yugoslavia as a history*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Malcom, N. (1989) *A short history of Kosovo*. Macmillan, London.
- Matuska M. (1993) *A megtorlás napjai*. Montázs Könyvkiadó, Budapest.
- Mattec, M. (1975) *The Chemiks Movement of the Yugoslav Resistance*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Plestina, D. (1992) *Regional development in Communist Yugoslavia: Succes, Failure and Consequences*. Westview Press, Boulder.
- Ramet, P. (1985) *Yugoslavia int he 1980s*. Westview Press, London–Boulder.
- Réti Gy. (2000) *Albánia sorsfordulói*. Aula Kiadó, Budapest.
- Roberts, W.R. (1973) *Tito, Mihajlovic and the Allies 1941–1945*. Rutgers University Press, Newbrunswick.
- Sajú E. (2000) *Tito. Politikai életrajz*. Pannonica, Budapest.
- Sokcsevits D.–Szilágyi I.–Szilágyi K. (1994) *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest.